

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
ARCHEOGRAPHIC COMMISSION
M. HRUSHEVS'KYI INSTITUTE OF UKRAINIAN ARCHEOGRAPHY
AND SOURCE STUDIES

UKRAINIAN ARCHEOGRAPHIC YEAR BOOK

NEW SERIES

ISSUE 3/4

•

UKRAINIAN
ARCHEOGRAPHIC
COLLECTION

VOLUME 6/7

KYIV 1999

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ

ВИПУСК 3/4

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 6/7

КИЇВ 1999

Черговий випуск “Українського археографічного щорічника”, що виходить у світ, на жаль, із значним запізненням, знайомить читачів з новими працями з історії археографії та суміжних джерелознавчих дисциплін, публікаціями текстів та текстологічними розвідками, історико-джерелознавчими дослідженнями і оглядами широкого хронологічного діапазону, в основі яких лежать актові джерела XVI–XVIII ст., нарративні та полемічні пам’ятки XV–XVII ст., документальні й епістолярні матеріали XIX–XX ст., інші джерела, що зберігаються в українських та зарубіжних архівосховищах.

Редакційна колегія

П. С. СОХАНЬ (головний редактор),
Г. В. БОРЯК (заступник головного редактора),
І. М. ЗАБІЯКА, Н. П. СТАРЧЕНКО (відповідальні секретарі),
Я. Р. ДАШКЕВИЧ, Л. А. ДУБРОВІНА, Ю. А. МИЦИК,
В. І. НАУЛКО, Р. Я. ПИРІГ, О. В. ТОДІЙЧУК,
В. І. УЛЬЯНОВСЬКИЙ, В. С. ШАНДРА, Ю. І. ШАПОВАЛ

Підготовлено і видруковано за сприяння
Фонду Катедр Українознавства (ФКУ).
Програма українознавчих досліджень, фундатором якої є ФКУ,
фінансується за рахунок благодійних пожертв
українських громад США і Канади

І. В. ПАСЬКО (Київ)

ДО ІСТОРІЇ БАТУРИНСЬКОГО ПАЛАЦУ

(На матеріалах листування К. Г. Розумовського з М. І. Воронцовим)

Палац К.Г.Розумовського належить до видатних пам'яток класичної архітектури в Україні, тих витворів зодчества, котрі гармонічно сприймаються з оточуючим його ландшафтом. Будучи безперечним надбанням вітчизняної культури, Батуринський палац по праву належить до чудових зразків світової архітектури. Тому таким значним є для нас його сьогодення, прийдешня доля.

Головні документальні матеріали з історії палацу розпорошені по архівах Києва, Харкова та Санкт-Петербурга. Дослідження питання утруднене й тим, що відомості про проектування і побудову Батуринської резиденції гетьмана К.Г.Розумовського містяться в архівах, котрі мають лише побічне відношення до цього предмету. Трапляються випадкові дані, що не тільки доповнюють наші знання, а й сприяють вивченню непрості історії палацу.

Значний внесок у дослідження долі палацу в Батурині зробив відомий історик-мистецтвознавець Г.К.Лукомський¹. У своїх публікаціях він спирався на матеріали Чернігівської губернської архівної комісії, а також Комісії, створеної при "Товаристві захисту і збереження в Росії пам'яток мистецтва і старовини", секретарем якої був. Маючи головним завданням здійснення наукової реставрації палацу, комісія збрала необхідні історичні відомості не тільки з проектування і побудови палацу, а й з історичної забудови Батурина, опису місцевості, функціонального використання палацу після смерті К.Г.Розумовського, наступних змін у внутрішньому плануванні приміщень, наслідків належності його різним власникам. У процесі цієї роботи було виявлено документи з фонду канцелярії гетьмана К.Г.Розумовського за 1751-1753 рр., що містили дані про планування і забудову Батурина, і документи з фонду Генеральної військової канцелярії за 1750-1760 рр. з описами дерев'яних і кам'яних будівель, що належали Розумовським у Козельці, Батурині та Глухові. Почавши цілеспрямований архівний пошук 1911 р., згадана Комісія працювала переважно у Харківському історичному архіві, де й були скупчені тоді документи, які могли її зацікавити².

Батуринський палац приваблював увагу не тільки місцевої інтелігенції

і освіченої громадськості. На XIV археологічному з'їзді, що відбувся у Чернігові 1908 р., московський історик-мистецтвознавець Ф.Ф.Горностаєв виступив з повідомленням про споруди Розумовських на Чернігівщині, в якому торкнувся питання Батуринського палацу³. Будучи членом Московської комісії по збереженню стародавніх пам'яток, Ф.Ф.Горностаєв досліджував палац у Батурині переважно в мистецтвознавчому аспекті. Його, на відміну від Г.К.Лукомського, менш цікавила доля палацу і практичні заходи щодо його збереження та реставрації.

Автор цієї статті, доповнюючи і уточнюючи наявну джерельну базу, звернулася до документів про К.Г.Розумовського та його нащадків, що зберігаються в архівах Києва і Санкт-Петербурга. Документи про розподіл майна Розумовських, включаючи Батурин і його палац, збереглися у родинному фонді Галаганів-Ламздорф⁴. Текст духовного заповіту К.Г.Розумовського відклався в особистому фонді історика і професора Київського університету І.Ф.Павловського⁵ і являє собою копію з матеріалів Яготинського архіву князя М.В.Рєпніна. За заповітом "... г.Батурин, местечко Быков и местечко Яготин с их волостями и всеми принадлежностями" успадкував син К.Г.Розумовського Андрій Кирилович⁶. Вагомі дані, що стверджують права власності К.Г.Розумовського на м.Батурин містить фонд Батуринського Крупницького Миколаївського дівочого монастиря. Іменним указом імператриці Єлизавети Петрівни від 18 лютого 1760 р. "г.Батурин и г.Почеп с их уездами потому как состояли они за князем Меншиковым... и вам нашему гетману (К.Г.Розумовському. – *Авт.*) владеть сим всем пожалованным"⁷. Відомості про пожалування 1769 р. м.Батурина К.Г.Розумовському, що належало до того князю О.Д.Меншикову, містяться в фонді Сотенного правління Лівобережної України⁸, а також у фонді Генеральної військової канцелярії⁹. Місце розташування Батурина того часу, обіймаючи короткий опис будівель за 1781 р., реконструюється завдяки відомостям із фонду Чернігівського намісницького правління¹⁰, що проливають світло на планувальну та містобудівну ситуацію Батурина на початку 80-х років XVIII ст. Саме тоді розв'язується питання про добір місця для майбутньої резиденції гетьмана. Матеріали про архітектора О.В.Квасова, котрий в 70-ті роки XVIII ст. побудував Троїцьку церкву і низку будівель громадського призначення у Глухові, стверджують версію про те, що саме він мав проектувати і здійснювати побудову Батуринського палацу.

Зміст цих джерел доповнюється відомостями, що містяться в листах К.Г.Розумовського до М.І.Воронцова, які зберігаються в архіві Інституту історії Російської Академії наук в Санкт-Петербурзі¹¹. Дотепер не опубліковані, листи гетьмана з Глухова в Санкт-Петербург містять цінні відомості з історії Батуринського палацу, що в сукупності з іншими джерелами заповнюють прогалини в дослідженні однієї з видатних пам'яток архітектури України.

"... Я на сих днях еду в Батурин. Гнусное место глуховское, на котором

я построился уже было и немало, и при том по сырости, низости и болотной земли почти уже деревянное строение, не в пору построенное и скороспешно худыми плотниками и из мелкого леса, до того меня напоследок привели, что я единственно для здоровья, которое дом мой глуховский весьма повреждает, принужден нынешнего лета зачать каменный дом в Батурине”¹². Ці рядки, наведені тут без зміни їх стилістики та орфографії, написані рукою К.Г.Розумовського в листі до М.І.Воронцова¹³, відправленого 24 квітня 1757 р. з Глухова до С.-Петербурга. Вивчення багаторічного листування графа К.Г.Розумовського з графом та графинею Воронцовими (при очевидній зацікавленості та щирій доброзичливості з обох сторін) дозволяє розкрити майже не досліджені сторони життя останнього гетьмана України.

Епістолярні джерела, котрим до останнього часу в історичних дослідженнях відводилась другорядна роль, сьогодні привертають більшу увагу. І передусім завдяки їх здатності відтворювати дух епохи, буденне життєве середовище вельми відомих історичних діячів. Це листування торкається різноманітних аспектів суспільно-політичного та культурного життя Російської імперії середини XVIII ст. Розглянемо один з них, що характеризує “глухівсько-батуринський період” життя К.Г.Розумовського в 1750-х роках. Його листи містять цінні подробиці, які дозволяють, в сукупності з іншими джерелами, реконструювати особисті якості гетьмана України, з одного боку, і якості його як державного діяча Росії – з другого. Тривале листування свідчить, що граф Воронцов мав щиру прихильність до К.Г.Розумовського і сприяв йому у великих і малих справах. Зокрема, він брав участь у побудові першого гетьманського палацу в Батурині.

Ще 1750 р., у зв’язку з відновленням гетьманства в Україні, резиденцію К.Г.Розумовського було вирішено перенести з древнього Глухова в Батурин, що переживав на той час період свого економічного відродження. Саме з метою стимулювання кам’яної забудови Батурина в 1751-1752 рр. тут було засновано цегельний завод. Одночасно з ним почало діяти і лісопилне виробництво. Таким чином, необхідні умови для забудови міста створювалися вже на початку 1750-х років. Однак інтенсивне спорудження гетьманської резиденції та інших важливих житлових і адміністративних будівель почалося лише після 1760 р., коли Батурин був пожалований Розумовському “в вечное потомственное владение” указом від 17 січня 1760 р.

З наведених вище рядків листа Розумовського до Воронцова можна дійти до висновку, що суттєвими причинами влаштування резиденції в Батурині були несприятливий клімат Глухова та незадовільний стан побудованої там для гетьмана дерев’яної житлової споруди¹⁴.

Головною причиною спорудження кам’яного палацу в Батурині був намір Розумовського перетворити це місто на центр гетьманського правління в Україні. Намір Розумовського доручити побудову кам’яної батуринської резиденції високопрофесійним зодчим і спонукав його звернутися по допомогу до Воронцова. “... Материалы все и с излишеством

готовы, да архитекта не имею. Просил я на сих днях в правительствующем Сенате, чтобы на почте малороссийской для всех публичных и каменных строений определен был архитектор Квасов в Малую Россию, который до сего в Козельце¹⁵ находился. Однакож Квасов понадобился брату моему¹⁶ и затем отъехал в Санкт-Петербург, да и я желал его только потому, что он у нас налицо был и меня о том просил, а когда уже уехал, то я в нем немного теряю. Ваше сиятельство прошу поговоря с Трезиним¹⁷... не хочет ли года хоть на 4 или на 5 на том жаловании приехать, которое в Петербурге получал, и буде хочет, то чтоб Вашим же старанием не позже как в 2 месяца ко мне приехал, дабы лучшего времени не потерять к строению. Ежели же в нем никакой надежды нет или в неизвестности лето сие может пройти, то я вовсе сей проект об нем оставляю, а прошу Ваше сиятельство походатайствовать мне гезеля¹⁸ Кокорина¹⁹... я им весьма буду доволен, да и он безмерно будет рад, что при мне будет”²⁰.

З 29-річним Кокориновим Г.К.Розумовський познайомився 1755 р., коли архітектор виконував ряд завдань у його брата О.Г.Розумовського.

Однак запрошені К.Розумовським архітектори з різних причин до Батурина не прибули. В наступному листі, відправленому Воронцову вже на початку червня 1757 р., гетьман повідомляв: “... я весьма радуюся о приезде двух италианских архитекторов Венерони и Бартолиани. Я желаю из них одного, который за лучшего Вашим сиятельством признан будет, иметь у себя на службе. Я ему дам 800 рублей на год, хотя, кажется, сие для украинской дешевины в житии и много”²¹. Таким чином, судячи з листа, для будівництва резиденції в Батурині Воронцов запросив архітекторів з Італії. Такий вибір Воронцова не дуже прийшовся до душі гетьману України. Причому не тільки з причин особистої симпатії до О.П.Кокорина – останній задовольняв гетьмана з практичних міркувань. Оплата праці архітекторів-італійців та їх влаштування коштували б дорожче. Та саме суттєве – ділове спілкування простих українських будівельних робітників: теслярів, каменярів, мулярів з російським будівельником уявлялось гетьману (і справедливо) більш простим і результативним. Він пише графу Воронцову: “Я Вашему сиятельству открою мое прямое желание, что я конечно хочу иметь гезеля Кокорина. А я бы Кокорина и довольным сделал и сам бы им весьма доволен был, ведая прок в нем. Он бы мне не так дорог был... как италианец... по нынешним обстоятельствам не из чего много дать. Сверх того с русскими работниками, а особливо с малороссийскими обойтись лучше может, а главное то, что я великолепных строений строить не намерен, но дом каменный покойный к житию, который хотя весьма по нашему посредственною рукою построится, в Малой России всегда, однако ж, будет казаться великолепным”²².

Аргументоване прохання К.Г.Розумовського про приїзд в Батурин архітектора О.Ф.Кокорина задовільнено не було. М.І.Воронцов клопотав у цій справі перед Єлизаветою Петрівною, але Кокорин, будучи

височайше затвердженим імператрицею архітектором Академії мистецтв²³, не міг бути відряджений в Україну.

Події розгортались всупереч бажанням гетьмана. В листопаді 1757 р. італійські архітектори прибули в Глухів. Приїхавши невчасно, тобто тоді, коли погодні умови найменше сприяли будівництву нової кам'яної резиденції, ці фахівці були залучені Розумовським до перебудови дерев'яного одноповерхового гетьманського будинку, побудованого в Батурині у 1751-1753 рр. по проекту їхнього співвітчизника Антоніо Рінальді. Важко гадати, чи задовольнив професіоналізм зодчих Італії українського гетьмана, але він зважив за необхідне в коректній формі подякувати Воронцову за надану допомогу. В листі від 18 листопада 1757 р. з Глухова в Петербург повідомлялось: "За присылку архитекторов покорно благодарствую, кажется, что люди такие точно, каких мне желать надобно, и принимаются за дело неленостно"²⁴.

Проте реалізація самої ідеї побудови нового кам'яного палацу з невідомих для нас причин на той час була відкладена. Зусилля архітекторів зосередилися на перебудові вже згадуваного садибного будинку в Батурині. Через два з половиною роки головні роботи завершилися і "... бывшие в службе моей архитектуры Бартолиани и Венероний отпущены теперь", – як повідомляв Розумовський в листі від 23 березня 1750 р. М.І.Воронцову²⁵.

Така передісторія Батуринського палацу, що розкривається з листування К.Г.Розумовського з М.І.Воронцовим. Намір останнього гетьмана України спорудити достойну резиденцію в Батурині все-таки здійсниться, хоч і значно пізніше: кам'яний триповерховий палац в оточенні чудового пейзажного парку буде споруджено в Батурині в рік кончини К.Г.Розумовського (1803). І його створенню, зокрема, у виборі гідного архітектора, знову сприяв Воронцов, щоправда, вже не Михайло Іларіонович, а Семен Романович²⁶, котрий по дипломатичній службі мав стосунки з третім сином гетьмана – Андрієм Кириловичем Розумовським, майбутнім спадкоємцем палацу. Їхнє ділове листування, в основному французькою мовою, було найбільш жвавим наприкінці 1790-х років. Саме в ньому вперше згадується автор²⁷ нині існуючого Батуринського палацу.

Але ми забігли дещо вперед. Як відомо, 1764 р. гетьманство було скасоване, а старий гетьманський будинок у Батурині височайше подарований экс-гетьману, котрий продовжував служити Російській імперії як генерал-фельдмаршал і член Державної ради. Після виходу у відставку, К.Г.Розумовський 1772 р. придбав на околиці Батурина велику ділянку землі²⁸ з наміром відбудуватися і остаточно переїхати в Батурин. 44-річний генерал-фельдмаршал, після більш ніж 20 років державної служби, поховав 1771 р. свого сановного брата і покровителя, а незабаром і свою дружину – обох в Санкт-Петербурзі, в Олександро-Невській лаврі, покинув столицю Російської імперії, щоб решту років прожити на батьківщині, про яку він ніколи не забував.

Формально залишаючись ще деякий час (до 1798 р.) президентом Петербурзької Академії наук, Розумовський всю свою енергію звернув на відродження Батурина, лише з необхідності виїжджаючи в Петербург. Батурин з середини XVIII ст. став центром великої багатогалузевої поміщицької економії. 70-80-ті роки тут продовжувався інтенсивний розвиток мануфакторної промисловості, значною мірою зумовлений підприємницькою діяльністю К.Г.Розумовського. А будівництво палацу відкладалося і тільки наприкінці 1790-х років почало, нарешті, здійснюватись.

Авторство проекту палацу було встановлено на самому початку XX ст. У Харківському історичному архіві в особистих паперах князя М.В.Рєпніна, родича К.Г.Розумовського, були знайдені оригінальні креслення, на яких зберігся автограф шотландського архітектора Чарльза Камерона – “прожектирован архитектором Камероном”.

На момент, коли Камерон отримав пропозицію Розумовського про будівництво палацу в Батурині, маститий зодчий в основному завершив свої блискучі архітектурні роботи в імператорських резиденціях у Царському Селі та в Павловську, був при славі й таланті, але не при ділі. Вирішивши покинути Петербург, Чарльз Камерон з бажанням сприйняв несподівану пропозицію графа Розумовського, котрого з петербурзького оточення знав як одного з “сильних світу цього”, сенатора, генерал-ад’ютанта, члена Державної Ради, і, нарешті, президента Петербурзької Академії наук, яким той був протягом більше 30 років.

Палац зводився під керівництвом Камерона 4 роки – від 1799 до 1803 р. Резиденція колишнього гетьмана в завершеному вигляді являє собою чудовий зразок позаміського палацу-вілли нового типу, який уперше був опрацьований архітектором при побудові імператорського Павловського палацу під Петербургом. Велична і разом з тим витончена садиба в центрі мальовничого парку на обривистому березі Сейму зведена в формах північноіталійського класицизму кінця XVI ст. і по праву входить у число кращих споруд Ч.Камерона. Зодчий вміло використав компактність спрощеного італійського плану, творчо запозичив форми паладіянських вілл, зберігши строгу пропорційність порівняно невеликого розміру споруди.

На жаль, витвір великого митця недовго тішив свого хазяїна: роки народження палацу і смерті останнього гетьмана України збіглися. Успадкувавши від батька Батурин його третій син Андрій Кирилович Розумовський був за кордоном, на дипломатичній службі і не дуже цікавився не тільки палацом, а й містечком в цілому. Для палацу настали тяжкі дні, роки, десятиліття. Декоративні достоїнства палацу та його інтер’єру почали втрачатися вже незабаром по смерті гетьмана. Т.Г.Шевченко, побувавши в Батурині влітку 1843 р., усього через сорок років після побудови палацу, застав його вже в запустінні. Величний силует палацу відтворений ним на одному з малюнків для серії “Мальовнича Україна”. На думку Г.Н.Лукомського “история разрушения Батуринского дворца... интереснее, нежели история его сооружения, так как она чрезвычайно

характерна для показання той ступені сохранны, в кої все еще продолжают пребывать вообще памятники нашей старины”²⁹.

1887 р. палац було передано до відання Київського військового окружного інженерного управління. В наступні роки, особливо перше десятиріччя ХХ ст., доля Батуринського палацу вирішувалась у протиборстві “хазяїна” палацу - Головного військово-інженерного управління в Петербурзі та тих інтелектуальних і патріотично настроєних сил, які були репрезентовані Чернігівською вченою архівною комісією, “Обществом Защиты и Сохранения в России памятников искусства и старины”, які користувались підтримкою Академії мистецтв. Руйнований під дією природних чинників палац одночасно витримував посягання на своє існування та цілісність з боку різних відомств. Так, 1905 р. один з бокових флігелів палацового комплексу було розібрано на цеглу для спорудження лікарні. Тоді ж мали місце неодноразові спроби вилучення глини з-під фундаментів палацу, що безпосередньо загрожувало стійкості його стін, були виламані гранітні сходи, постійно розкрадались дрібні деталі декору інтер’єрів палацу та ін.

Безуспішно здійснювались спроби пристосувати палац то під юнкерське училище, то під лазарет. А 1905 р. його було передано в розпорядження Шосткинського порохового заводу, який у той час інтенсивно розширювався³⁰.

Нарешті, 1911 р. на прохання “Товариства захисту і збереження в Росії пам’ятників мистецтва та старовини” і за підтримкою праонука гетьмана графа К.Л.Розумовського, палац з відання Головного військово-інженерного управління було передано під нагляд спеціально створеної згаданим товариством Комісії. Її головою став князь М.К.Горчаков, секретарем – Г.К.Лукомський. З ініціативи Комісії було розпочато опрацювання проекту реставрації палацу. Автором проекту став архітектор Андрій Євгенович Білогруд. Це авторство не було випадковим. Українець за походженням, вихований в родині житомирського учителя гімназії, він закінчив славнозвісну І Київську гімназію, а потім Вище художнє училище при Академії мистецтв у Петербурзі. Як професіонал і патріот, А.Є.Білогруд не міг залишатися байдужим до долі унікального архітектурного витвору і пам’ятки історії свого народу. Як член Товариства захисту і збереження в Росії пам’яток мистецтва і старовини, Білогруд взяв участь у першому обстеженні палацового комплексу, що проводилось 1906 р. московським археологічним товариством. За дорученням Академії мистецтв він 1907 р. виконав детальні обміри палацу. На прохання Білогруда Петербурзька Академія мистецтв відрядила його 1910-1914 рр. в Батурин для подальшого дослідження, обмірів та опрацювання проекту реставраційних робіт у палаці. На цей час А.Є.Білогруд вже мав репутацію та професійний авторитет визначного петербурзького митця, автора витончених і вишуканих житлових споруд, побудованих у стилі псевдоренесансної архітектури. Архітектурні споруди Білогруда, зведені ним напередодні І

світової війни (1911-1914) до цього часу прикрашають вулиці міста на Неві. Безперечна компетентність Білогруда в справі реставрації зумовлювалась не тільки його діяльністю митця-практика. Він був талановитим учнем академіка архітектури Л.М.Бенуа і, маючи власний досвід педагогічної діяльності в галузі архітектури, зумів творчо й по-новаторському здійснити реставраційний проект³¹.

Авторитетну оцінку як самого палацу, так і реставраційного проекту знаходимо в листі академіка І.Е.Гробра до О.Є.Білогруда від 7 вересня 1910 р. (тоді архітектор працював над проектом) з проханням надіслати фотографії Батуринського палацу і нариси плану реставрації для відтворення їх у підготовлюваній до друку "Історії російського мистецтва".

1911 р. було створено Комітет по реставрації палацу, до складу якого також увійшли члени Чернігівської губернської вченої архівної комісії. Незабаром розпочались реставраційні роботи. На жаль, при всій їх очевидній результативності вони zostались незавершеними. Війна 1914-1918 рр., інтервенція та окупація Чернігівщини на десятиліття унеможливили всілякі заходи щодо відтворення палацу. Коли ж у середині 30-х років знову постало питання про реставрацію палацового комплексу, головного ініціатора й виконавця цих робіт вже не було серед живих – О.Є.Білогруд помер 19 липня 1933 р., його поховали на Волковому кладовищі в Ленінграді. В останні роки свого життя він ще встиг розробити проект забудови Харкова, тодішньої столиці України³². Раціональність та міцність конструкції палацу дозволили йому вціліти й під час II світової війни. В повоєнний період доля палацу також була непростою, хоча певні реставраційні роботи тут виконувались.

В держаному архіві Київської області зберігся цінний документ, що відображає стан палацу в 1920-ті роки. Це лист адміністрації Чернігівського державного музею, у віданні якого він перебував, до Всеукраїнського археологічного комітету³³. Автори листа сповіщали не тільки про жалісний стан руйнованого палацу, а й про реальну загрозу його загибелі, яку можуть попередити термінові практичні заходи щодо його охорони і подальшої реставрації. Наведемо його повністю.

"В м.Батурині Конотопської Округи знаходиться один з найкращих пам'ятників архітектури к. XVIII ст. на Україні – палац гетьмана Розумовського, збудований Камероном. Через недбайливе відношення царського уряду до палацу, він весь час руйнувався і тільки з 1912 р. почалась наукова реставрація палацу, що припинена була європейською війною в 1914 р. Часи реставрації дуже зле відбилися на стані палацу: відсутність охорони палацу призвела до того, що будівельні матеріали з палацу систематично розграбовувались населенням Батурина. При огляді палацу в червні 1922 р. виявилось, що палац в основі міцний, ознак осідання, або розколин в палаці не спостерігалось. Крім того палац цілком зберіг зовнішні архітектурні форми, але через бездоглядність його в 1923 р. було виявлено, що розграбована 1/3 частина даху, цегли з підвіконників і інші

матеріали. Пожежа, що трапилась в палаці 23 серпня 1923 р., цілком знищила дах, стан палацу і охорони його ще погіршав. При огляді палацу влітку 1924 р. виявилось, що грабування матеріалів з палацу набуває стихійного характеру: майже з всіх вікон зняті підвіконники, причому в багатьох місцях цеглу вийнято на глибину 1/2 арш. й нижче від підвіконників. Таке ж грабування цегли спостерігалось і в інших місцях палацу: коло входів, кутків, карнизів та інш. Разом констатовано руйнацію балкону, що реставрований був перед війною 1914 р. В розмовах з громадянином Батурина виявилось, що грабування матеріалів провадяться іноді групами з 10-х і більше осіб, причому для одержання однієї цеглини знищувалося десятки. Відомості, які маються тепер в музеї, малюють кошторис на попередній ремонт палацу до можливості наукової реставрації його: покриття частини даху, забиття вікон, дверей, збудування житла для вартівця. Але коштів не було асигновано. Чернігівська Губполітосвіта, після її ліквідування – Чернігівський державний музей і Конотопська Окрполітосвіта багато разів здійснювали клопотання перед Чернігівським Губвиконкомом, Конотопським Окрвиконкомом і Центральною Владою, аби були асигновані кошти на охорону палацу і в першу чергу на будування житла для вартівця, але всі ці клопотання і до цього часу не дали ніяких реальних наслідків. Вважаючи на те, що Батуринський палац є пам'ятником виключного художньо-історичного значення і єдиним в своєму роді на Україні, Чернігівський державний музей прохає Вас вжити всіх можливих заходів до припинення злочинного розграбування палацу і на перші кроки виклопотати асигнування коштів на будування житла для вартівця при палаці (250-230 крб.) Житло необхідно збудувати ще цим літом, бо залишення палацу без охорони до нового будівельного сезону може принести йому величезну шкоду – позбавить можливості його майбутньої наукової реставрації і таким чином може цілком загинути один з найкращих пам'ятників архітектури на Україні. З свого боку, Держмузей візьме на себе обов'язок в випадку, коли житло буде збудоване, утримувати вартівця з своїх коштів”.

Цього листа з ХХ ст. хочеться зіставити із згаданими вище листами ХVІІІ ст., у котрих йшлося про прагнення створити видатний архітектурний витвір на Українській землі.

Зважаючи на обмеженість нашої архітектурної спадщини ХVІІІ ст., нинішнім станом справ навряд чи можна задовольнитися. Батуринський палац, історія створення та існування якого торкнулась багатьох відомих імен, повинен бути відтворений у всій своїй первозданній величі, і не тільки як данина пам'яті непокірному гетьману України, а й передусім, як свідчення нашої поваги до свого минулого, до культурної та історичної спадщини.

Останніми роками неодноразово робилися спроби відродження архітектурної Чернігівщини. Поступово повертає свої історичне обличчя стародавній Глухів. Опрацьовується проект реставрації самого Батурин-

ського палацу і суміжної з ним території. Практична реалізація цих задумів вимагатиме не тільки значних коштів, а й великих творчих та духовних зусиль і, безперечно, буде ще одним суттєвим внеском у збереження національної спадщини нашого народу.

¹ *Лукомский Г.К.* Батури́нский дворец, его история, разрушение и реставрация // Ком. по реставрации Батури́нского дворца. – СПб., 1912; *Лукомский Г.К.* Два таинственных дворца Разумовских // Столица и усадьба. – 1914. – № 16/17.

² Комісія також використала відомості про стан палацу з матеріалів офіційного діловодства С.-Петербурзької імператорської археологічної комісії, а також з архіву Головного військово-інженерного управління в С.-Петербурзі.

³ *Горностаев Ф.Ф.* Строительство графов Разумовских на Черниговщине // Труды XIV археологического съезда в Чернигове 1908 г. – М., 1911. – С.167-218. Его же. Дворцы и церкви юга. – М., 1914. *Горностаев Ф.Ф.* О Батури́нском дворце // Древности: Труды комиссии по сохранению древних памятников. – М., 1914. – Т.5.

⁴ ЦДІА України в Києві. – Ф.1475, оп.1, № 1172. – Арк.5.

⁵ ЦДІА України в Києві. – Ф.267, оп.1, № 61.

⁶ Спадкоємець князь Андрій Кирилович Розумовський (1752-1836), дипломат, довгі роки в службових справах знаходився у Відні, де й помер, мало цікавився долею Батури́нського палацу.

⁷ ЦДІА України в Києві. – Ф.154, оп.2, № 5. – Арк.5.

⁸ Там само. – Ф.64, оп.1, № 66. – Арк.19.

⁹ Там само. – Ф.51, оп.3, № 19759. – Арк.2, 2зв.

¹⁰ Там само. – Ф.54, оп.1, № 11. – Арк.1-70.

¹¹ До 1992 р. – Ленінградське відділення Інституту історії АН СРСР.

¹² АИРАН. – Ф.36, оп.1, № 1134. – Арк.8.

¹³ Воронцов Михайло Іларіонович (1714-1767), граф, російський держ. діяч та дипломат, віце-канцлер (з 1744 р.), канцлер (1758-1762). Про непересічність особистості та діяльності М.І.Воронцова, що вирізняли його з типового середовища царських чиновників, свідчить і той факт, що власне з його ініціативи був зведений пам'ятник М.В.Ломоносову. Віддаючи данину першому російському вченому-природосліднику, вихідцю з простих поморських селян, Воронцов на власні кошти на місці поховання Ломоносова в С.-Петербурзі в Олександрівській лаврі спорудив мармурову стелу, котру О.М.Радіщев назвав "стовпом Ломоносову".

¹⁴ Дерев'яний гетьманський палац у Глухові був побудований за проектом видатного російського архітектора А.В.Квасова в 1749-1750 рр. 23-річний гетьман оселився в ньому 1751 р. Через шість років (на час написання листа) палац потребував ремонту.

¹⁵ На той час О.В.Квасов побудував Козелецький собор, що споруджувався на кошти матері гетьмана Наталії Дем'янівни Розумовської (або Розумихи, як її називали в Козельці за ім'ям її покійного чоловіка реєстрового козака Григорія Яковича Розума). Безумовно, кошти на фінансування побудови місцевого собору Розумиха мала завдяки матеріальній підтримці її старшого сина О.Г.Розумовського, генерал-фельдмаршала і (з 1742 р.) чоловіка (за морганатичним шлюбом) російської імператриці Єлизавети Петрівни.

¹⁶ Олексію Григоровичу Розумовському для робіт у Царському Селі.

¹⁷ Мається на увазі архітектор Петро Антоніо Трезіні, син знаменитого Доменіко Трезіні. Працював у Петербурзі з 1735 до кінця 1750-х років.

¹⁸ Гезель – архітектор, зодчий.

¹⁹ Мається на увазі О.Ф.Кокоринов (1726-1772), визначний російський архітектор, автор проекту будинку Академії мистецтв у Петербурзі, професор архітектури, ректор цієї академії.

²⁰ АПРАН. – Ф.36, оп.1, № 1134. – Арк.9.

²¹ Там само. – Арк.11.

²² Там само. – Арк.12.

²³ Заснована 6 (17) листопада 1757 р. як “Академия трех знатнейших искусств”.
Будинок споруджувався за проектом О.Ф.Кокоринова у 1764-1788 рр.

²⁴ АПРАН. – Ф.36, оп.1, № 1134. – Арк.17-18.

²⁵ Там само. – Арк.22.

²⁶ С.Р.Воронцов (1744-1832), граф, російський дипломат (1797).

²⁷ Про палац у Батурині згадується в листі О.Г.Розумовського до С.Р.Воронцова, відправленому з Відня 19 жовтня 1793 р. Див.: АПРАН. – Ф.36, оп.1, № 1274. – Арк.18.

²⁸ Цей район на околиці Батурина старожили по традиції називають Тепловкою - по прізвищу вихователя і друга К.Г.Розумовського Г.І.Теплова, в якого було придбано цю земельну ділянку. Тут до наших часів збереглися деякі сліди планування старовинного садибного парку, декілька вікових дерев та легендарний “дім Кочубея”, пам’ятник українського зодчества XVII ст., найстаріша житлова будова в місті. Тут також розташований міський краєзнавчий музей.

²⁹ *Лукомский Г.К.* Батуринский дворец, его история, разрушение и реставрация. – СПб., 1912. – С.11.

³⁰ Шосткинський пороховий завод у Сумській області на р.Суми на початку ХХ ст. був філією казенного Охтинського порохового заводу в Петербурзі.

³¹ О.Є.Білогруд понад 16 років був викладачем, а потім, у 1920-1922 рр. – ректором Академії мистецтв.

³² Окрім Батуринського палацу, О.Є.Білогруд вніс свій немалий творчий внесок у архітектурне перетворення Чернігівщини. Ним виконано проекти садибної забудови в маєтку П.І.Харитоненка (с.Парафіївка), у садибі М.С.Олів (с.Кононівка), маєтку князя К.О.Горчакова (с.Ташань) та ін. Див.: НБА АХ. – Ф.13, оп.1. – № 41. – Арк.1, 2; № 42. – Арк.2,5,8.

³³ НБА АХ. – Ф.13, оп.1. – № 1. – Арк.1, 2, 6-8; Російський державний історичний архів (РДІА). – Ф.789, оп.12, № 99 “И” – “102”. – Л.42, 45.

³⁴ ДАКО. – Музей-архів перехідного періоду. – Ф.2412 (0085), оп.2, № 16. – Арк.74.